

GELENEK, GÖRENEK VE İNANÇLARIN EVLERİN MEKÂNSAL OLUŞUMUNA ETKİSİ BAĞLAMINDA GELENEKSEL DİYARBAKIR EVLERİ

Mine Baran¹

İclal Aluçlu²,

Havva Özyılmaz³

Dicle Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü

mbaran@dicle.edu.tr

ialuclu@dicle.edu.tr, havvaozy@dicle.edu.tr,

ÖZET

Ev, yalnız hayatımızın büyük bir kısmının geçtiği mekân parçası değil, maddi manevi birçok kültürel değerlerimizin de aynasıdır. Geleneksel yaşantı, sosyal yapı, örf ve adetler, mahremiyet ve bunun dışındaki pek çok konuda milli kültürümüzü yansıtır. Evlerin tek başlarına ayrıntılı incelenmesi konusunda ulaşılabilecek düzey ne olursa olsun, onların çeşitli yönleriyle ele alınmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Türk toplumunun yaşadığı konutlar, yüzyıllar boyu, mahalli malzeme ve teknikleri, belirli bir dünya görüşü, yaşam geleneği ve kültür etkileşimi ile belirli bir mekân anlayışı ve anlatımını kazanmıştır. Tıpkı halı dokuma, çorap örme, yenilen yemekler, giyim kuşam ya da bakırcılık sanatlarında olduğu gibi kuşaktan kuşağa gelenekle geçen ve her kuşağın elinde biraz daha işlenerek olgunlaşan uzun bir sürecin yaşanması söz konusudur. Bu tanımlama kapsamında evlerin anonim bir karakter taşıdığı söylenebilir.

Diyarbakır, tarih boyunca 26 medeniyete beşiklik etmiş bir coğrafyada, geleneksel evleriyle yörenin çevre şartları yanında halk kültürünü yansıtan önemli bir tarihsel dokuya sahiptir. Giydiği kıyafeti, yediği yemeği, oynadığı oyunu, inancını yaşadığı mekânla anlatan

Diyarbakır insanı için ev, onun vazgeçilmez bir parçasıdır. Ancak günümüzde yeterince korunamayan bu evler, kültürel değerlerimizle beraber yok olmaya başlamıştır.

Bildiri de, gelenek, görenek ve inançların evlerin mekânsal oluşumuna nasıl yansıdığı, bu etmenler doğrultusunda Diyarbakır evlerinin nasıl biçimlendiği araştırılmıştır. Böylelikle ileride yapılacak tasarımlarda bu kültürel zenginliklerimizin önemine dikkat çekilmiştir.

Anahtar kelimeler: Diyarbakır evleri, gelenek, görenek, inanç

1. Diyarbakır Kenti

Tarih boyunca pek çok kavmi barındıran Diyarbakır ili köklü bir kültüre sahiptir. Diyarbakır yaşanan tarih süreci itibari ile birçok devlet ve beylik zamanında sürekli el değiştirmiştir ve 26 ayrı medeniyete beşiklik etmiştir. M.Ö. 3000 yıllarında kadar dayanan kent, hemen her dönemde bir yönetim, sanat, kültür ve bilim merkezi olma özelliğini korumuş ve günümüze kadar taşımaya çalışmıştır.

Diyarbakır'a egemen olmuş devletlerin, medeniyetlerin açık göstergelerinden biri olan evler, yerleşim içinde köklü bir yapı geleneği oluşturmuşlardır. Örneğin; eski Diyarbakır ve Mezopotamya evleri kitlesel biçimleri ile birbirine benzemektedirler. Bu benzerlik yapı kültürü etkisi ile olabilir. Çünkü Diyarbakır yakınlık olarak Mezopotamya ile adeta kaynaşmıştır. Ayda Arel'in 'Doğu Toroslar zincirinin güneyindeki açık iç avlulu ve

eyvanlı taş evleri Mezopotamya konut geleneğini sürdürürler' (Arel, 1982), cümlesi bu yapı kültür etkileşimi tezini savunmaktadır.

Resim 1: Şehrin genel görünümü

Diyarbakır ili, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin orta bölümünde bulunmaktadır. İl volkanik bir arazi üzerinde kurulu olduğundan etrafta bol miktarda bazalt taş bulunmaktadır. Bölgenin ağaç bakımından fakir olması nedeniyle yerleşim birimini oluşturan yapılarda ana malzeme olarak taşın kullanımını zorunlu kılmıştır. Bazalt taş işlemeye elverişli olmayıp oldukça sert yapıdadır. Diyarbakır bölgesi uzunluğu 5 km olan surlarla çevrilmiştir. Surlar topoğrafik koşullara uyum göstermesi yanında, kentsel arazi kullanımını etkileyerek, evlerin bitişik nizamda ve dar sokaklar içinde (2,2,5.m genişliğinde) planlanmasına yol açmıştır. Surlarla çevrili olan il genelinde, yaz aylarının çok sıcak ve uzun süreli olması, bağlık, bahçelik kullanım olanaklarının sınırlılığı, yöre insanının yaşadığı ortamı en kullanılabilir duruma getirmesine neden olmuştur. Bu nedenle evler; yazlık, kışlık hatta mevsimlik kullanıma ayrılmıştır.

Evler, çevresel koşullar yanında yaşam biçiminin gerektirdiği oluşumları mekânsal olarak yansıtan özellikler taşır. Bu özellikler, yaşamın gerektirdiği düzen, gelenek görenek ve inançların sınırlayıcı etkisiyle anlam bulmuştur.

2. Diyarbakır Evlerinde Gelenek, Görenek ve İnançların Yaşama ve Mekâna Yansıması

Diyarbakır evleri, dış dünyadan soyutlanmış bir avlu odağında, onu çevreleyen kanatlardan oluşur.

Resim2: Diyarbakır Evi

Sokak kapısı dış ile iç dünyanın ara kesitidir. Bu nedenle arkasında maddesel, tinsel, kültürel ve geleneksel değerler yanında, ayrıca doyumsuz zevklerde vardır. Tüm bu özelliğine karşın kapı sokak değeri taşır. İçine kapalı, sakin, durgun Anadolu insanının dışa yansıyan alçakgönüllülüğü ile özdeşleşir. O nedenle ufak, sade ve masiftir. Sabah güneş doğmadan önce, evin hanımı kapı önünü süpürerek yıkar. Yıkanmayan hanede aksilik olabileceği düşünülür.

Diyarbakır konutunun odağı avludur. Sokak ne kadar genel ise avlu ve konut o denli özeldir. Biri kentin öbürü kişininindir. Avluda kesinlikle ufak da olsa bir bahçe, havuz ve tulumba bulunur. Yeşilsiz yaşam olmaz. Yaşam için temel kaynak olan su, Diyarbakır evinin vazgeçilmez ögesidir.

Çoğunlukla avluda bazen ayrıca eyvanda da havuz olarak yerini alır. Havuz Safranbolu'daki gibi odaya girmez. Orada havuzun üstlendiği görevi burada eyvan üstlenmiştir. Minderli ve sırt yastıklı sedirler, eyvanın sağır duvarlarını çevreler. En yalın geometrili havuz bile, değişik planlı boşaltma çanakları, fiskiye ve su kadehleri, saksı, çiçek, çardak ve bahçesi ile yaz günlerinin sıcaklığında bir vaha doyum ve görseelliğini sağlardı. Kapalı alan olup avludan biraz gömük olan ve kuzeye bakan "serdaplar", daha özel ve sayıları çok az olan odalardır. Bunlar yazın en sıcak günlerinde ve konuk ağırlamakta kullanılırlar. Havuzludurlar. Ev sahibinin saygınlık ve ayrıcalık ögesidir.

Resim3: Diyarbakır evinde avlu ve "serdap"

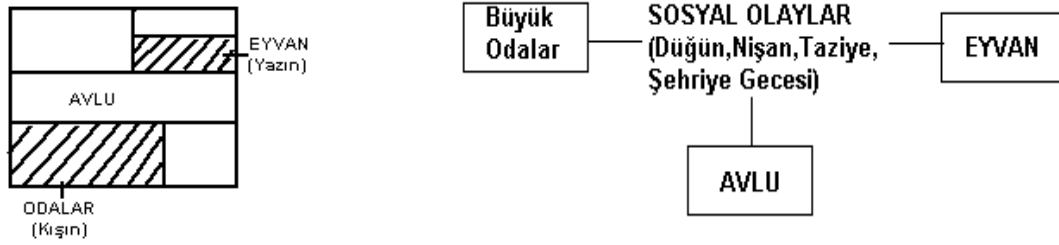
2.1Gelenek ve Görenekler

Eski Diyarbakır yaşamın da gelenek ve göreneklerin oluşturduğu sosyal olaylar, halk için büyük bir önem taşırdı. Sur içi evlerinde selamlıklarda evin erkeği ve misafirleri eğlenirken kadınlar haremde, avluda ve hamamlarda türlü eğlenceler düzenlerdi. Zengin aileler yazı, bağ, bahçe ve köşklerin bulunduğu sur dışında geçirirler sonbaharda kış erzakları hazırlanmış bir biçimde evlerine dönerlerdi. Düğün, nişan, kına gecesi, yas vb. sosyal olaylar, ev halkının yanında komşu ve akrabaların birlikteliğini sağlar güçlü dostluklar, ilişkiler kurulurdu.

Eski Diyarbakır'da düğün yapılacak evde hazırlıklar başlar, evlenen erkek çocuk ise hazırlıklar daha büyük ve gösterişli olurdu. Düğünler erkek evinde nişan kız evinde yaz ise avlu, kış ise büyük odalarda yapılırdı. Düğün yapılacak evde kazanlarla yemek yapılır, avluda olacaksa kürsüler konur, davul, zurna getirilirdi. Kadınlar

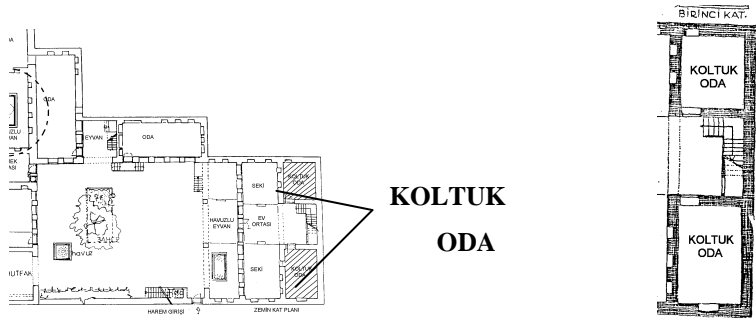
erkeklerden ayrı büyük olan odada eğlenirken beyler, halay çekerek damadın bu mutlu gününü paylaşırlardı. Düğünler kadar ölümlerin de halkın yaşamında önemli bir yeri vardı. Ev halkından biri öldüğünde cenaze avluda yıkanır, sonra camiye gidilirdi. Taziyelerde evin en büyük ve temiz odası hazırlanırdı. Oda içinde süs ve gümüş eşyalar ya kaldırılır ya da üzeri örtülürdü. Bu zor günlerde ev halkına komşu ve akrabalarından her gün (7gün) yemek gelir, onlara iş yaptırılmaz acıları paylaşıldı.

Yöre halkının yaşayışında kış için yapılan hazırlıklarda bir başka sosyal birliği sağlayan olaylardı. İmece usulü yapılan “şehriye günü” güle-eğlene yaptıkları bir işti. Ev hanımı işlerini bir yerde eğlence, gezme havasına sokarak monoton yaşantısını hareketlendirmek istemiştir. Evin en büyük odası (Genelde üst kat odası) bu gece için önceden hazırlanırdı. Bu gecelerde türküler, maniler okunur, masallar, anlatılır günlük olaylardan söz edilirken bir taraftan da bekâr oğlu olanlar da kız beğenirlerdi (Şekil 1).

Şekil 1: D.Bakır Evi'nin sosyal olaylarda kullanım durumu

Yeni evli çifti bir süre gözden uzaklaştırmak için “koltuk oda” adı verilen ve geri planda yer alan bir oda verilirdi. Bu odanın fazla penceresi olmazdı. Özellikle yeni evli çiftin yemekleri (Özellikle gelinin) sini ile kapı önüne konurdu. Bu odalar aynı zamanda kışlık yiyecek (özellikle gelen misafire ikram etmek için) deposu olarak da kullanılırdı (Şekil 2).

Şekil:2 Ziya Gökalp Evi haremlik bölümünde “koltuk oda”

Yöreye özgü geleneklerden biride kurban kesme olayıdır. Kurban bayramların ve adanan adaklar, sonucu kurban kesme eylemi avlu içindeki bahçede yapılırdı. Kesimden önce eve getirilen kurbanlık hayvan birkaç gün evde saklanır, kesim günü dualar eşliğinde herkesin huzurunda kesilirdi. Kurban eti genellikle yoksul insanlara ve komşulara dağıtılır geri kalanı tuzlanıp kilerlerdeki küplere konulurdu. Bu gelenek, ev halkının üzüntü yanında adetlerini yaşatmanın verdiği heyecanla yerine getirilirdi.

2.2. İnançlar (dünya görüşü, mahremiyet)

Diyarbakır çok çeşitli dinlerin barındığı bir ildir. Ancak bu farklılık yaşam biçiminde büyük farklar doğurmamıştır. Her topluluk birbirleriyle dostça geçinir, birbirlerine saygı ve sevgi duyarak yaşarlardı. Kimse kimsenin işine karışmaz azınlıklar hor görülmezdi. Müslümanlar ibadet için camiye giderken Müslüman olmayan bir başka topluluk kiliseyi ibadet yeri olarak kullanırdı. Müslüman yaşayışında görülen mahremiyet eski evlerde farklı tasarımlara yol açmıştır. Ev içindeki yaşamın dışarıdan görülmemesi için avlu yüksek (4-4.5m duvarlarla çevrilmiştir. Görüşü açısı da komşuluk ilişkilerinde kat yüksekliğine verilen önemi göstermektedir.

Resim 4: Evlerin sokaktan görüntüsü

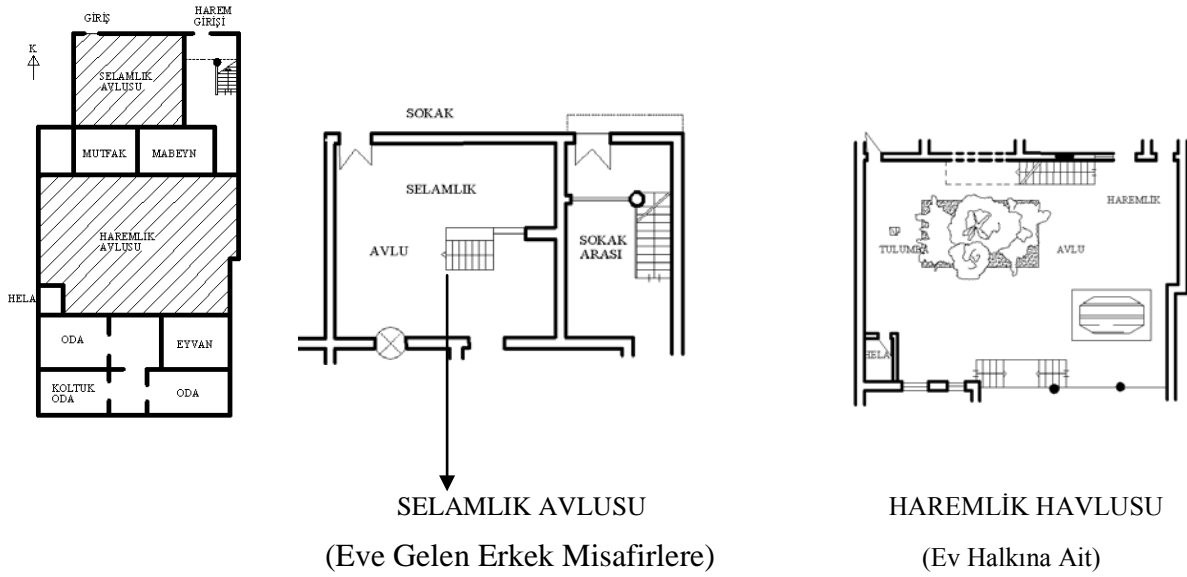
Müslüman olmayan ailelerin evlerinde bir oda ipek üretmek için koza hazırlama odasıydı. Müslüman Türklere sadece dokuma odası vardı. Bir de Müslüman olmayanların (gayri Müslim) evlerinde şarap yapımı için kilerler kullanılırdı.

Diyarbakır sur içi evlerinde birçok Türk evinde görülen harem ve selamlık bölümleri burada da bulunurdu. Her iki bölümün sokak kapıları ve avluları genelde ayrıydı. Harem bölümünün avlusuna sokaktan basık, genelde süslü kemerli bir kapıdan girilirdi.

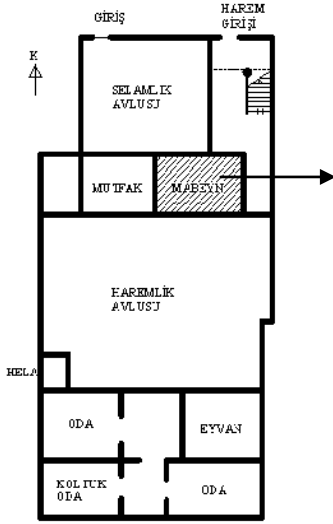
Resim 5: Giriş Kapısı

Harem avlusu, evin bütün halkına hizmet ettiğinden dolayı, selamlık avlusuna oranla daha büyüktür. Selamlık avlusu, eve gelen yabancı misafirlerin(erkek misafirler) kullanımına ayrılırken, harem avlusu, soğuk günlerin dışında oturlan, oyun oynanan, yemek yenilen, düğün, sünnet, nişan vb. yapıldığı hareketli bir mekândır (Şekil3).

Şekil3: Özdemir mah. no:156' da harem ve selamlık avlusu

İslam'ı inançların ortaya çıkardığı mahremiyet kavramı, bazı evlerde bu ayrımı ön plana çıkarır nitelikteydi. İki bölümü bir birine bağlayan en önemli mekân “mabeyin” adı verilen odaydı. Bu odanın kapısı kapandığında iki bölüm arasındaki ilişki de kesilirdi(Şekil4).

MABEYN

- Harem ve Selamlığı bağlayan bölüm

Şekil 4:Özdemir mah. no: 156'da "mabeyn"

Evin erkeği gelen misafirleri selâmlıkta karşılar harem bölümüne sokmazdı. Hanımlar selamlığı görmezlerdi. Misafirlere ikram edilecek şeyler, harem ve selâmlığı, birbirinden ayıran duvar üzerindeki "döner dolap" ile selamlığa ulaştırılırdı.

Resim:6Döner,Dolap

Bu eleman her evde bulunmaz sadece büyük evlerde yapılırdı. Yine mahremiyet nedeniyle sokaktan eve girerken " kapı arası" denilen bir geçitten geçilir sonra avluya ulaşılırdı. Böylece avluda geçen yaşamın gizliliği sağlanmıştır.

Genel deęerlendirme ve sonuçlar

Diyarbakır, tarih boyunca 26 medeniyete beşiklik etmiş bir coğrafyada, geleneksel evleriyle yörenin çevre şartları yanında halk kültürünü yansıtan önemli bir tarihsel dokuya sahiptir. Giydiği kıyafeti, yediğı yemeği, oynadığı oyunu, inanişını yaşadığı mekânla anlatan Diyarbakır insanı için ev, onun vazgeçilmez bir parçasıdır. Evlerin bölümlere ayrılması, mekân kurgusu, sosyal olaylarda evin fiziki yapılanması, evde geçen yaşamın özellikleri ve kullanılan detaylar, geçmişten gelen yerleşmiş davranış ve ortak alışkanlıkların şekillendirdiğı bir bütünü açıklar.

Gelenek görenek ve inançların egemen olduğu bu mimari doku günümüzde ne yazık ki kültürel değerlerimizle beraber yok olmaya başlamıştır. Amaç bu yapılar yanında kültürümüzü de korumak olmalıdır. Çünkü evlerimiz, yalnız hayatımızın büyük bir kısmının geçtiğı mekân parçası değil, maddi manevi birçok kültürel değerlerimizin de aynasıdır. Geleneksel yaşantı, sosyal yapı, örf ve adetler, mahremiyet ve bunun dışındaki pek çok konuda milli kültürümüzü yansıtır.

Kaynakça

- 1.Tun cer, O.Cezmi,(1999), Diyarbakır Evleri, DBBŞB Yay.
- 2.Sözen, M. (1971), Diyarbakır'da Türk Mimarisi, Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm derneğı Yay.
- 3.Beysanoęlu,Ş. (1999), Diyarbakır Müze Şehir, YKY. İstanbul